

EVROPSKE INTEGRACIJE I POLITIKA MULTIKULTURALNOSTI U SRBIJI*

Apstrakt: Problem politike multikulturalnosti prema etno-kulturnim manjinama u savremenoj Srbiji autor razmatra u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju „Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost“. Cilj rada na ovoj temi je usmeren ka razmatranju teorijskih i empirijskih problema u vezi sa fenomenom multikulturalnosti. Uprkos tome što je multikulturalnost jedna od upečatljivijih karakteristika društvenog života u Srbiji, u našim društvenim naukama malo pažnje se posvećuje proučavanju ovog fenomena. Štaviše, na neutemeljenim saznanjima o etnicitetu kao bitnom delu multikulturalnog diskursa eklektički je osmišljena politika i konstruisana praksa zaštite manjinskih prava u zemlji.

Ključne reči: multikulturalnost, etnicitet, integracija, Evropa, Srbija.

I

Među ključnim teorijskim i društvenim pitanjima u savremenoj evropskoj nauci i politici je i pitanje: „Kako unutar evropskih integracionih procesa stvoriti socijalni prostor za suglasje mnoštva kultura, jezika i etničkih grupa koje postoje unutar Evropske unije?“ Širenje Evropske unije ka istoku i jugu aktuelizuje ovo pitanje i postavlja pred nove članice zahteve u vezi sa uspostavljanjem stabilnih međuetničkih odnosa i uređenjem položaja etno-kulturnih, odnosno nacionalnih manjina. U tom smislu ustanovljeni su evropski standardi zaštite prava manjina koji bi trebalo da doprinesu ostvarivanju pomenutih ciljeva.

Politika multikulturalnosti jedna je od ključnih poluga organizacije evropskog socijalnog prostora i u tom smislu očekuje se da će države koje nastoje da se pridruže EU uklopiti svoje kulturne obrasce

* Rad je rezultat istraživanja na projektu IFDT *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*.

u širi kulturni habitus. Ugovorom u Mاستrihtu kojim su utemeljeni principi na kojima počiva Evropska unija ostavljena je sloboda nacionalnim državama da stvaraju uslove za očuvanje multikulturalne baštine i unapređenje uslova za očuvanje manjinskih identiteta. Iako je u ovom procesu naglasak na autonomiji država, regiona i lokalnih vlasti da osmisle realne politike multikulturalnosti, trebalo bi pomenuti da je reč o složenom procesu koji otvara bar dva fundamentalna pitanja. Prvo se odnosi na očuvanje manjinskih identiteta u procesu integracije, a drugo proističe iz istorijskih i drugih okolnosti koje su formirale prirodu etničkih identiteta u istočnoj, centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Pored ovih pitanja značajna su i ona koja se odnose na savremene teorijsko-filozofske liberalne i komunitarne paradigme u koje se smeštaju konkretne mere i aktivnosti u vezi sa implementacijom politike multikulturalizma.

Srbija je država koja, uz sva nerešena statusna pitanja, nastoji da se ubrzano uključi u evro-atlanske integracije. Jedna od obaveza, koju bi trebalo da uredi u tom periodu, odnosi se na osmišljavanje politike multikulturalnosti. Iako koncept multikulturalnosti počiva na dva fundamentalna principa – priznanju različitosti i priznanju identiteta, koji se odnose na specifičnosti mnoštva društvenih grupa, na ovoj temi zadržaću se samo na jednom aspektu fenomena multikulturalnosti – etnicitetu.

II

Etničnost je jedan od osnovnih činilaca društvene stvarnosti u savremenoj Srbiji. Čak 17% stanovništva pripada nekoj od manjinskih etno-kulturnih zajednica, a specifičnosti svake od njih uslovljene su prostornom homogenizacijom etničkih grupa, društvenom nepopustljivosti za etno-kulturne različitosti, kao i kulturnim, verskim i jezičkim osobenostima pripadnika ovih zajednica. Etnička distanca u Srbiji je oduvek postojala, a nakon raspada druge Jugoslavije i etničkih konflikata koji su izbili gotovo u svim njenim republikama ona je postala jedno od obeležja društvenog života.¹ Etnifikacija

¹ Lazar, Žolt i Koković Dragan, *Etnička distance u Vojvodini*, Sociološki pregled, god.XXXIX, No.3, Beograd, 2005. str. 251– 265; Golubović, Zagorka, Kuzmanović Bora i Vasović Mirjana, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, IFDT, Beograd, 1995; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u pravnoj svesti građana SCG*, 2003 (<http://www.bgcentar.org.yu>).

politike koja je pratila raspad SFRJ dodatno je usloвила etničko raslojavanje zemlje i doprinela patnjama građana. Međutim, nesumnjivo je da je etnicitet, kao jedan od značajnih činilaca fenomena multikulturalnosti, velika nepoznanica ne samo građanima već i dobrom delu stručne i naučne javnosti. U našim društvenim naukama nema metodološki i teorijski zasnovanih mišljenja o fenomenu multikulturalnosti i mestu etniciteta u njegovoj strukturi, kao i o problemima u vezi sa promenama identiteta manjinskih grupa. Pri tom, jedno od ključnih pitanja, na koje bi društvene nauke u Srbiji trebalo da odgovore u predintegracionom periodu je – kako funkcionalno i kompatibilno sa evropskim okruženjem urediti sopstveni multikulturalni prostor.

U našim društvenim naukama teorijska konfuzija u vezi sa eksploracijom fenomena multikulturalnosti je višeslojna i može se analizirati u odnosu na različite repere. Jedan od njih predstavlja eklektički pristup teoriji multikulturalnosti koji je nastao zbog nekritičkog preuzimanja poimanja ovog fenomena u zapadnoj političkoj i filozofskoj teoriji. Činilo se da je osnovni problem uočen u dihotomiji nastaloj u jazu između, u osnovi, korporativnog zahteva multikulturalista za institucionalnim priznanjem identiteta etno-kulturnih zajednica i fundamentalnog individualizma liberalne demokratije. Naime, teorija liberalne demokratije, onako kako je predstavljena na filozofskom nivou, „nije uvek sposobna da ozbiljno uzme u obzir, a kadkad čak i isključuje, vrste manjinskih prava koje je potrebno ostvariti na političkom nivou“².

Međutim, uprkos brojnim radovima koji nastoje da premoste jaz između liberala i komunitaraca i da apostrofiraju ovaj problem kao crnu tačku u implementaciji politike priznanja različitosti, čini se da bi uzroke spora trebalo tražiti u činjenici da je moderna liberalna teorija arogantno prenebregla činjenicu da multikulturalizam nije tekovina zapadnog sveta, kao i to da je postojeće stanje rezultat istorijskog kontinuuma. U vezi sa tim trebalo bi tematizovati mišljenja, pretežno evropskih autora, da multikulturalizam ne spada u preovlađujuće kulturne vrednosti u društvenim naukama u centralno evropskim zemljama, a naročito ne u susednom jugoistočnom delu. Za razliku od centralne Evrope gde je multikulturalizam prihvaćen kao jeretička konstrukcija uređenja društvenih odnosa, ali ipak

² Kymlicka, Will, Opalski, Magda, eds., *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relationships in Eastern Europe*, Oxford University Press, 2001. p. 12.

prihvaćen, u jugoistočnoj Evropi, a naročito u konfliktnim i post-konfliktnim društvima, uticaj ovog fenomena, kako teorijski, tako i real – politički se potcenjuje i zanemaruje. Najčešće je mišljenje da je multikulturalizam društveno stanje koje je nastalo zbog delovanja istorijskih, demografskih, političkih i ekonomskih faktora u dužem periodu, ali da u krajnjem slučaju zbog toga niko nije previše srećan. Saglasnost postoji u tome da bi trebalo, pošto je situacija već takva, pronaći rešenje koje će kako tako uspostaviti društvenu stabilnost.

U vezi sa problemom odnosa liberalnog individualizma i zahteva multikulturalista za njegovim izvesnim teorijskim i političkim korekcijama koje proizilaze iz komunitarnog teorijskog diskursa, mogli bismo se saglasiti sa Volzerovim poimanjem liberalizma koji smatra da se ova društvena, politička i filozofska paradigma može shvatati dvojako. U prvom slučaju reč je o doktrini koja je izričito posvećena individualnim pravima i neutralnoj državi koja je rigorozno dedukovana od korporativnih identiteta, odnosno reč je o „državi bez religijskih ili kulturnih projekata, ili bilo kakvih vrsta kolektivnih ciljeva izvan lične slobode i fizičke sigurnosti, dobrobiti i bezbednosti građana³“. Korigovano shvatanje liberalizma državi daje više prostora u društvenom, „civilnom“ habitusu u kojem ona može intervenisati kako bi obezbedila uslove za opstanak ili napredak neke zajednice, kulture ili religije, ali pod uslovom da su „zaštićena osnovna prava građana koji su se posvetili drugim ciljevima ili koji nemaju nikakve posvećenosti te vrste“.

III

Multikulturalizam je neosporno višestruko složen i višeslojan fenomen koji je teško teorijski, metodološki i pojmovno omeđiti i definisati. Razlog tome treba tražiti prevashodno u činjenici da on izmiče teorijsko-metodološkim matricama klasičnih disciplina društvenih nauka. Svaka od fundamentalnih ili izvedenih disciplina društvenih nauka, kada se, oslanjajući se samo na sopstvenu teorijsko-metodološku matricu upusti u objašnjavanje fenomena multikulturalizma, ubrzo se pokazuje nespremnom i nedovoljnom za takav poduhvat. I tokom rada na ovoj temi, nastojeći da objasnimo teorijske i praktične

³ Walzer, Michael, *Comment*, u Amy Gutmann, ed., *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1992.

probleme u vezi sa identitetom etno–kulturnih zajednica ispuštamo iz vida druge identitete koji su predmet multikulturalne paradigme. Prirodu jedne multikulturalne zajednice ne čini samo skup jezičkih i etničkih diverziteta njenih građana već i njihovih identiteta na osnovu kojih oni grade različite društvene planove. U multikulturalnoj košari su i feministkinje i pripadnici homoseksualnih pokreta i lica sa posebnim potrebama. U takvoj konstelaciji etnički diverziteti su tek jedan od segmenata multikulturalne stvarnosti. Druga prepreka koja stoji na putu je metodološke prirode i odnosi se na činjenicu da je teško opisati i objasniti anatomiju multikulturalnosti sa stanovišta jedne discipline društvenih nauka. Najzad, većina poznatih teorijskih konstrukcija multikulturalnosti i pored toga što ovaj pojam smatra tekovinom moderne, za njegovo prirodno ishodište smatra nacionalnu državu u kojoj je predominantno determinisana uloga većinske nacije.

Ako ostavimo po strani teorijske i metodološke nedostatke u vezi sa proučavanjem multikulturalnosti i okrenemo se samo ka političkoj teoriji dolazimo do zaključka da je multikulturalizam prilježan normativni okvir za izgradnju dobro uređenog poretka, ali i da nije postao sastavni deo vodećih principa savremenih političkih poredaka. Jozef Rac smatra da multikulturalizam ulazi gotovo na jedan jeretički način u evropsku (liberalnu) političku kulturu i da on u tom smislu ne pripada redu tradicionalnih principa. Međutim, iskustvo savremenih političkih poredaka pokazuje da se imperativi mira i stabiliteta postižu negovanjem zajedničke kulture. Isto tako, analiza i razumevanje modernizacijskih procesa na kojima počiva savremena evropska država (emancipacija, legitimnost, teritorijalizacija) i priroda principa koji prate ove procese (građanstvo, nacionalitet, suverenitet), potvrđuju da najveću cenu ovih procesa plaćaju manjinske grupacije⁴. Tragajući za odgovorom na pitanje kako postići bazični konsenzus u složenim društvima, kakva su po svim karakteristikama multikulturalna društva, Milan Podunavac ukazuje da su sporovi između raznih struja unutar liberalne teorije o strategiji (politici) multikulturalizma smešteni u diskurs rasprava i prakse o normativnim zahtevima za priznavanjem različitosti i etnokulturne heterogenosti i traganja za uspostavom konstitucionalnog aranžmana, koji omogućava svakom uživanje i razvoj sopstvenog kulturnog identiteta.

⁴ Podunavac, Milan, „Liberalizam i multikulturalizam“, *Filozofija i društvo*, No. XVII, IFDT, Beograd, 2000. str.77.

Tema „Evropske integracije i politika multikulturalnosti u Srbiji“ nema ambiciju da odgovori na sva pitanja u vezi sa politikom priznavanja etno–kulturnih identiteta kao dela politike različitosti u Srbiji. Međutim, neki aspekti ovog problema trebalo bi da budu odgovarajuće analizirani i predstavljeni javnosti. Najviše bi trebalo očekivati u vezi sa odgovorom na pitanje kako političko–pravne okolnosti utiču na etno–kulturne identitete građana. Osnovna hipoteza je da politika priznavanja identiteta etno–kulturnih manjina kroz formalno–pravnu praksu podstiče segregativni multikulturalizam i razara centripetalne društvene procese. Korekciju ovog stava trebalo bi da predstavlja teorijska intervencija u smislu podsticanja integrativnih društvenih veza koje se grade u polju liberalnog građanstva, korigovanog zahtevom multikultuarlista za priznavanjem njihovih identiteta.

Goran Bašić

EUROPEAN INTEGRATIONS AND POLICY OF MULTICULTURALITY IN SERBIA

Summary

The issue of the policy of multiculturalism toward ethno-cultural minorities in contemporary Serbia has been reviewed within the project Regional and European Aspects of Integrative Processes in Serbia held by the Institute for Philosophy and Social Theory. The aim of this paper is directed toward examination of theoretical and empirical problems regarding the phenomenon of multiculturalism. In spite of the fact that multiculturalism is one of the striking characteristics of modern life in Serbia our social sciences pay a little attention to this topic. Ethnicity as an important part of multicultural discourse is based on nonscientific knowledge and in this manner it presents basis for policy and practice for the protection of rights of minorities in the country.

Key words: multiculturalism, ethnicity, integration, Europe, Serbia.